

MENING OG HELHET I HISTORIEN – ET ŽIŽEKIANSK PERSPEKTIV

Av Lars Bergesen

På hvilken måte tilskrives meninger i historien? Hvordan får det enkelte ord, hendelse eller handling sin spesielle og viktige kommunikative mening for samtid og ettertid? Et historisk bruddstykke vil i idéhistorien ofte konstitueres som meningsfullt som *del* av en eller annen form for større meningssskapende *helhet* det inngår i, en idé om Historien (med stor H)¹, og/eller hvordan den skal behandles. Men hvordan kan en snakke om denne Historien som en avgrenset og helhetlig størrelse, og hva er forholdet mellom historisk mening og helhet i denne forstand? I det følgende skal jeg kort skissere 4 tentative modeller for forholdet del til helhet i Historien, her benevnt som strukturelle, analytiske, lingvistiske og provisoriske helheter. Videre legges hovedvekten på Slavoj Žižeks historiefilosofiske poeng, og hvordan han inverterer tanken om mening som et forhold del til helhet, og slik utfordrer disse modellene. Delen får mening nettopp i kraft av å ligge utenfor helheten. Tematikken er fra debutboken *Ideologiens sublimale objekt* og, som gjennomgående for Žižeks filosofiske prosjekt, spinner den rundt reaktualiseringen av Hegel i lys av Jacques Lacans tenkning. Gjennom begrepet om det ideologiske *symptomet*, et varsel om tidsåndens sykdom, åpnes et rom for kartlegging av meningsstrukturer i historien. I postuleringen av en lacaniansk symbolsk ordning som den helhet som til enhver tid avgrenser hva som er mulig å tenke, frilegges historiens deler som meningsfulle eller meningsløse i forhold til denne ordningen. Mens skjellsettende historiske brytninger kan fremstå som meningsløse for sin samtid, er det ikke mindre eiendommelig at deres mening kommer fra fremtiden. Žižek fremlegger et nytenkende bidrag til idéhistoriens teoretiske tilnærminger til fortiden: om hvorledes den historiske mening forholder seg til sin samtid, fortid og fremtid.

Mening og den totale helhet

Først: Hva er Historien? Hva er dens ontologiske og epis-

temiske status, og hva er dens helhet? En maksimal definisjon avtegrer materien vi behandler, og hvilken form den gis: Tenker vi eksempelvis med Henri Bergson, kan Historien være en kontinuerlig flom av virkelighet – udiffrensierbar og uavhengig av menneskets tenkning om den selv. Eller den kan være et rom av avgrensede hendelser, fenomener og handlinger – et uendelig register av små historier og perspektiver, som en Historiens seksjon i Borges' *Biblioteket i Babel*.² Vår tilgang til det forgangne må da nødvendigvis medieres innenfor dette rommet, via konseptet og språkets form – altså hvordan vi tenker om og omtaler Historien. Et slikt register utgjør en tenkt *total helhet* av historier og spres utover to dimensjoner, to akser som meningen til den historiske delen forholder seg til. Den synkrone: meningsens utstrekning og forhold til sin *samtids* forståelsesnettverk, og den diakrone: mening *i tid*, altså i forhold til forutgående eller påfølgende hendelser.

Den historiske meningen står slik sjeldent alene. Selvforklarende, fundamentale eller ikke-reducerbare subjektive meninger er aldri analytisk interessante, aller minst i idéhistorien. Det idéhistoriske studiet av det historiske bruddstykket, kulturproduktet eller begrepet, anlegger gjerne en hermeneutisk innfallsvinkel. Hermeneutikken, snarere enn å ses snevert som metode, fungerer da bedre som å skulle angi formen som idéhistorikeren opererer med. Hermeneutikken gir, som menings- eller forståelsesnettverk, rom til en pluralitet av modeller – tenkte helheter for forståelse – hvorav visse kan vise seg som mer egnet som kontekst for ens undersøkelse. Som del av et slikt nettverk tar det historiske partikulære mening som en relasjon mellom del og helhet, hvor den første gis mening i funksjon av den annen. Hva slags mening det er snakk om avhenger av hva slags helhet: hvordan vi tenker om Historien. En inndeling av visse historieteorier i forhold til deres vesenstrekk vil her kunne belyse ulike måter å skissere forholdet del – helhet i historien. De vil her skisseres

som idealtyper, i Webers mening³, og må tolkes tilsvarende: som teoretiske modeller for å klargjøre en spesifikk dimensjon ved begrepet om historisk mening. Historikerens egen historie vil slik kunne relatere til flere av disse modellene, eller andre tenkte modeller for historisk mening.

Fire modeller for forholdet mening og helhet

Historiefilosofen som ønsker å forstå og teoretisere over Historien ser gjerne etter et mønster, en *strukturell* helhet. Det enkeltstående partikulæres mening tilskrives da ikke lenger mening på bakgrunn av den felles virkelighet som utspiller seg, men i den grad det gir mening som del av en historisk metastruktur – et system eller en teori for Historiens gang. Hegels såkalte idealistiske historiologikk, eller Marx' materialistiske dialektikk, er klassiske eksempler. Historiens struktur er av tidløs karakter, og dens dynamikk utgjøres av en postulert drivkraft bak Historien og et Historiens mål. Historiefilosofien har i det store og hele forlatt denne typen systemtenkning, men slike elementer kan likevel fremdeles vektlegges: Foucaults maktbegrep fremstilles ofte som en Historiens drivkraft (diskursens utestengende mekanisme), mens Francis Fukuyamas *The end of history and the last man* på sitt vis vektlegger et teleologisk aspekt. Strukturen kan da også ta andre former, eksempelvis sirkulære historieoppfatninger (f.eks. fra den greske og romerske antikken, Nietzsches teori om evig gjentakelse). Eller den kan forløpe seg som et evig uforløst: en kontinuerlig eksistensiell kamp eller antagonisme, jfr. Kojèves' Hegel, hvor døden er eneste forløsning.

Tanken om en Historiens struktur forlattes gjerne til fordel for et skjematisk, eller *analytisk* rammeverk for mening – et begrepsapparat av mer instrumentalistisk (eller suspekt) karakter, som filtrerer og begrepsliggjør Historien i kategoriske helheter. Enkelte skikkelser vil kunne eksemplifisere. Den amerikanske idéhistoriens far Arthur Lovejoy så historien som ulike konstallasjoner av hans begrep om *unit-ideas*: en historisk partikulær mening skulle i hans bilde kunne ses som en spesiell sammensetning av enkelte tidløse idéer, byggeklosser i meningsnettverket. Oxfordfilosofen R.G. Collingwood foreslo at historien kan analyseres gjennom en spørsmål/svar-dialektikk. Historiens partikulariteter antar mening som svar på samtidens "historiske spørsmål", og en må identifisere hva slags spørsmål det partikulære var et svar på for å stadfeste dets historiske mening. Carl Hempel anså at historiske bevelser kunne kausalforklares ut fra hans deduktive skema: $(x)Fx \rightarrow Gx$. Et premiss Fa , stilt opp mot en universell hypotese som uttrykker at F er en *tilstrekkelig* forutsetning for G , leder til konklusjonen Ga . Historisk mening konsti-

tueres slik som et kausalt nødvendig resultat.

Den såkalte lingvistiske vendingen, fokuset på språkets funksjoner og hva det refererer til, blir spørsmål som historikeren vil måtte kanalisere i forhold til eget anliggende. Altså, hvordan forholder tegnet og det betegnede seg til hverandre, og hvilken betydning har det at historiens «materiale» alltid er underordnet en språklig form? Hva slags *språklig helhet* inngår meningen i? Det partikulære kan da studeres synkront: mening tilskrives ut fra språkets gjengse bruk eller symbolikk i samtiden, mentale størrelser som intensjon, tankens bilder, forfatterens åndsliv, etc., eller det språklig betingede perspektiv gjennom hvilket saksforholdet beskrives. Eller kan den språklige meningen konstitueres diakront – hva var (eller er) dens mening i historien som blir fortalt? Hvilken mening det er snakk om vil da avhenge hva slags form historien tar, når historien begynner og når den slutter, etc. En må i begge tilfeller postulere en eller annen form for intersubjektiv språklig sfære, en språklig symbolstruktur, som enhver trenes inn i. Denne kan postuleres med større eller mindre grad av transparens for språkbrukerne, men mening må i det minste ha en form som kan kommuniseres både synkront og diakront (om enn meningsinnholdet vil kunne være i variasjon både synkront og diakront). Samtidig vil spørsmålet om hva historien som språklig betinget helhet utelater være et vel så interessant spørsmål som hva den inneholder.⁴

En siste kategori av helheter som konstituerer mening til historiens deler kan skisseres som *provisoriske helheter*. Provisoriske fordi de avtegner rammene for historiens egen begrensning i møte med Historien, samtidig som de vektlegger det skapende element ved enhver historie. Mangelen på en direkte tilgang til studieobjektet, i fortiden, skisserer selve problemet og historikerens epistemiske betingelser angir mulighetene. Språket (som skissert ovenfor), kognitive egenskaper eller kulturelle symbolnettverk, kan være eksempler på sådanne betingelser. Hermeneutikken, ovenfor skissert som «formen vi opererer med», skal dog her få siste ordet – presisert som en kunnskapsteori for forholdet mellom historiker og studieobjekt. Ifølge elementær hermeneutikk bærer enhver tekst visse historisk betingede forutsetninger for mening. En tekst må tolkes på bakgrunn av egen horisont, det vil si ut fra begrepenes betydning i samtiden og den livsverden av meningsrelasjoner den faller inn under. Den partikulære mening konstitueres slik i relasjon til sin horisont. Samtidig utvides historiebegrepet med Gadamer til å innlemme leseren. Historien som berettes er da alltid resultatet av en tolkningsprosess, hvor fortolkeren vil møte studieobjektet med sine egne fordommer. Det partikulære vil slik også kunne anta mening ut

fra fortolkerens horisont – diakront. Selv om Gadamer gjerne formulerte sin versjon av den hermeneutiske sirkelen i det henseende at ens egen livsverden må åpne opp for historien og tradisjonen, kan slik horisontsammensmeltning i prinsippet virke like lukkende som åpne. Jo større avstand det er mellom de ulike horisonter jo mer vold gjøres på historien – som vil måtte formuleres på bakgrunn av nåtidens premisser. Slik vil historien alltid skapes og utspille seg i rommet mellom to sett av kunnskapsbetingelser. Meninger skapes i kryssningen mellom fortid og nåtid, i relasjon til en narrativ helhet som alltid vil være av *provisorisk*, foranderlig karakter.

Vi skal i det neste se på hvordan Žižek presenterer sine refleksjoner rundt Historiens betingelser, og hvordan disse berører de foregående modeller. Lacans symbolske orden utgjør Žižeks helhet, og gjennom begrepet om *symptomet* viser han hvordan delen sklir inn og ut av helheten. Men det idéhistoriske oppsiktsvekkende resultatet er, om vi følger Žižek, at historiske fenomen kan studeres på motsatt måte av modellen *mening som del konstituert av helhet*, og i stedet som *ikke-mening i forhold til helheten*, eller *mening i kraft av å stå utenfor helheten*. På bakgrunn av dette kan en bygge en žižekiansk modell for Historien, som kan sammenlignes med de teoretiske konstruksjoner som er blitt beskrevet i det foregående. Žižeks historiefilosofiske poeng skal her skisseres ut fra fire vinklinger på relasjonen del/helhet: 1) Den symbolske helheten, 2) Den ideologiske helheten, 3) Delen som synkron ikke-mening, og 4) Delen som historisk mening.

Lacan: Den symbolske helhet

Det symbolske, eller den symbolske orden, er et konsept Lacan utviklet gjennom tre tiår under sine seminarer i Paris, og er slik lettere å anvende enn å redegjøre for. Kort sagt fødes det symbolske av en psykisk utestengning (*Verwerfung* jfr. Freud), eller sensur, som konstituerer og strukturerer den sosiale virkelighet gjennom språket som meningsbærende struktur. Denne utestengelsen avleses i Lacans begrep om «farsnavnet», eller farsforbudet (*le nom du père*, som på fransk uttales *le no du père* – farsneiet). Lacan alluderer her til incestforbudet og det ubevisstes fødsel, altså Ødipusmyten som elaboreres av Freud i *Totem und Tabu*: Sønnene dreper sin far og fortærer ham i en aggresjonshandling utløst av hans enerett på totemets (familiens) kvinner, hvorpå identifikasjonen med faren – den tyngende respekt og kjærlighet – gir liv til skyldfølelsen. De nedlegger således et forbud mot farsdrapet samt mot seksuelle relasjoner med totemets kvinner. Forbudets opprinnelige mening glemmes, fortreges sammen med det

opprinnelige lystens objekt (farens rolle som nytelsens prerogativ), slik at kun forbudet som en psykens instans gjenblir. Denne beretningen har for Lacan nettopp en mytisk funksjon: den har ikke nødvendigvis funnet sted, men er nødvendig for å forklare og modellere forbudet. Den gjør forbudet forståelig i beretningens form.

Farsnavnet er for Lacan den fortregte grunnsten, det ursymbol eller *nøkkel-signifikant* på hvilket den sosiale symbolikken bygges, men som selv forblir kulturens store ubeviste. En kan tenke dette rungende neiet som et første ord, en første differensiering av en moralsk orden som slik vil ta fornektelsen og utestengelsens form. Begrepet om «det symbolske» hos Lacan vil slik knytte sammen de følgende: 1) språket, som i sin symbolske form alltid skjuler noe og aldri refererer transparent. Det bærer alltid *relasjon* til noe (slik neiet er et nei til noe): noe som mangler, noe som er (ubevisst) forbudt. 2) Loven, som er den bevisstgjorte *substitutt* for farsforbudet, og 3) «den Andre», som gir subjektet den symbolske modellen for en selv. Språket og loven uttrykker *mangelen* og *negasjonen* som karakteriserer det symbolske, mens «den Andre» viser til hvordan det symbolske interPELLERER subjektet (mennesket).⁵ Den symbolske ordningen avspeiler (eller substituerer, gjentar) slik formen på Freuds Ødipusmyte. Det symbolske designerer en helhet av hva en kan tenke i fornuftens symbolske form (hva som gir mening), og *at* det står noe utenfor og ikke kan tenkes (hva som ikke gir mening).

Subjektets inntreden i samfunnet er inntreningen i det symbolske, som gir virkeligheten dens form. Enkle eksempler er hvordan tegnet for jente- og guttedo strukturerer og symbolsk befaler hvordan vi skal tenke (Lacan), eller hvordan såkalt «latter på boks» forteller oss når vi skal le (Žižek). Det hegeliansk-lacanianske poenget er slik omvendingen av Descartes cogito: Ikke «*jeg tenker*», men hvordan den symbolske Andre – det kollektive ubevisste, eller Ånden jfr. Hegel – *tenker meg*. Den Andre tenker gjennom subjektet, og bestemmer således *hvordan* subjektet skal tenke til en gitt tid. I Lacans psykoanalyse kan behandlingen slik, via det symbolske og pasientens egen bevisstgjøring av det symbolskes form, utspille seg i mediasjonen mellom sosiale og psykiske konflikter.

Žižek: Det symbolske som ideologi, og mernytelsen

Det symbolske kan, som et historisk partikulært uttrykk for det symbolskes generelle struktur, være en synkront definert helhet for samfunnets språklig-symbolsk betingede meningsorden. Žižek jamfører i *Ideologiens sublim objekt* det lacanianske symbolske med marxismens ideologibegrep, slik at ideologien inntar den symbolske meningsshel-

hetens struktur. Varens byttestilte inkarnerer da *vår tids* symbolske form, som nøkkelsignifikant for ideologiens sosiale virkelighet. *Varens* form, altså den kvantifiserbare

En får aldri tilfredsstilt sitt begjær gjennom den symbolske måten å begjære på, da det symbolske hviler på kastreringen som tar form gjennom farsnavnet.

utbytterelasjonen, oppheves til en transcendent betingelse for den sosiale realitet, og strukturerer *tankens* form. Forskjellen i forhold til marxismens ideologibegrep er, jfr. Žižek, at «i det dominerende marxistiske perspektivet er det ideologiske blikket et partielt blikk som overser de sosiale relasjonenes *totalitet*, mens ideologi i et lacaniansk perspektiv anses som en *totalitet som setter seg fore å utsette sporene av sin egen umulighet*» (Žižek 2001:58, forfatters kursiv). Vareformen er med andre ord *i historien* et partikulært uttrykk for den symbolske ordningens form, men *i samtiden* selve tankens form som forsøker å skjule sin artfisielle karakter.

Slik det symbolske har en ubevisst og slik usymboliserbar grunn, produserer det også gjennom undertrykkelsen en rest, et overskudd, av dette usymboliserbare. En får aldri tilfredsstilt sitt begjær gjennom den symbolske måten å begjære på, da det symbolske hviler på kastreringen som tar form gjennom farsnavnet. En vil slik nødvendigvis alltid være preget av intuisjonen at det fins noe mer, noe bortenfor, noe bedre. Effektivt er denne symbolske rest slik et *begjærsoverskudd*, som hos Lacan fremtrer i begrepet om *mernytelse*. Det er da begrepet om *merverdi* som gir mønsteret for mernytelsen hos Lacan, men i Žižeks bilde er merverdien kapitalismens partikulære eksempel på slik ideologisk *mernytelse*. Der herre/slave relasjonen, som gitt av (den franske) Hegel, under det førkapitalistiske samfunnet var åpen og allmenn (det var en symbolsk akseptert forskjell på arbeider og patron), fremstår den under kapitalismen som tildekket. Vareutvekslingen, altså arbeidskraften, mellom arbeider og fabrikkier antas å være en fri handling mellom frie og like agenter. Men arbeidskraften er nettopp en vare som skaper merverdi og asymmetri i dette forholdet. Merverdiproduksjonen måtte nettopp *avdekkes* av Marx. Modellen av mernytelse til inntekt for herren, som Lacan henter fra Marx' merverdibegrep, beholder slik den samme strukturen i overgangen til kapitalismen. Slik ser vi hvordan det symbolske forøker å skjule sin brist, sin karakter som konstruksjon. Og slik kan Žižek mene at Marx unngikk å ta følgene av begrepet om merverdi: det er egentlig mernytelse det er snakk om. Det symbolske produserer alltid noe mer enn seg selv, nemlig et ideologiens

symptom som undergraver dens egen validitet. For mens nytelsen gjerne er anomalens formål, er symptomet dens spesifikke form, som medierer delen mellom mening og ikke-mening.

Delen som ikke-mening

Så langt om Žižeks *symbolske helhet*. Hva så med den partikulære historiske meningen? Den kan gjerne forholde seg positivt til helheten i den symbolsk-ideologiske ordningen, og slik være et verdig studieobjekt. Men mest spennende er det selvsagt når Žižek snakker om *symptomet* som spor av det reelle, som den inverterte mening som tyst skriker i mot sin tids gjengse sosiale symbolikk, en anomali som fremmer krav om fortolkning.

Hos Žižek er symptomet, som antydnet, en strukturens abnormalitet: et partikulært element som opptrer innenfor det symbolske, men som bærer en radikal ikke-mening – et ukjent nærvær som *ikke kan representeres symbolsk* (Lacans definisjon av det reelle). Som meningselement er symptomet et fortettet paradoks: det er på et og samme vis både det symbolskes negasjon og bekreftelse. La oss se på hvordan Žižek utreder.

Symptomet bærer, på samme måte som det symbolske, både en psykoanalytisk og en ideologisk konnotasjon. Det er den måten Žižek anvender begrepet om symptomet i begge disse dimensjoner, som gjør det såpass fleksibelt som et idéhistorisk verktøy i *Ideologiens sublime objekt*. Symptomet henvender seg *i* og *til* det symbolske, slik for eksempel drømmen eller talens (tilsynelatende) ufrivillige glipp (den freudianske «slip of the tongue») alltid uttrykker seg i symboler vi kan gjenkjenne. Men deres mening er da alltid skjult. Det samme er tilfellet for psykosens symptomer – en kan lytte til galemannens særegne diskurs, fordi den består i symboler vi kjenner. Men den uttrykker en ikke-aksept av den symbolske tankens tvang, eller en abnorm måte å strukturere det symbolske: en psykisk konflikt som har blitt sensurert, og ikke lar seg bevisstgjøre for subjektet som symbolsk gjenkjennelig. Det er likefullt en konflikt som gjør krav på å bli hørt. Den sensureres, men forsvinner ikke, og vil slippe forbi sensuren i invertert form. Dette er kjennetegnet for drømmearbeidets prosesser jfr. Freud, som alltid er det ubevisstes prosesser: meningsinnholdet forskyves eller fortettes (flere representasjoner eller meninger fremtrer i et og samme symbol) fra det ubevisste til drømmen, og gir drømmen dens særegne form.

Den samme form tar da det ideologiske symptomet. Vi sa i det foregående at det symbolske skaper et overskudd som viser til det ubevisste opphavet bak dets egen

unnfangelse (jfr. farsmordet) – sin egen mulighet basert på en umulig erkjennelse. I forhold til ideologien er symptomet en forstyrrelse av det symbolskes funksjon – på ett og samme vis både et meningsselement hvor meningen er forskjøvet i forhold til helheten, og en form for metatyttring overfor den samme helheten og dens umulighet – som like fullt ytrer seg i det symbolskes form. Arbeidskraften, som vi så tok varens form, uttrykker som symptom alle disse dimensjoner: (A) den betyr symbolsk å være en vare som byttes likt mot likt, (B) den inkarnerer merverdien som en asymmetrisk forskyvning, og (C) den uttrykker strukturelt den ideologiske helhetens umulighet og artifiiselle karakter. Ideologien er aldri en helhet fordi den alltid inneholder spiren til sin egen umulighet. Den forstyrres konstant av det den ikke symboliserer, slik det ubevisste på et individuelt plan alltid er med oss i sine inverterte former.

Slik ser vi forholdet mellom del og helhet reversert, dog fungerer det likevel som en ramme for analysen av den synkrone meningssymbolikken. Symptomet er det analytiske verktøy som medierer i forhold til helheten. I verket avdekkes, mellom språklig symbol og det som symboliseres (tegn og betegnet), nettopp hva som ikke blir betegnet: Det en ikke har begrep for å omtale, som står utenfor den synkrone Historien om det historiske bruddstykke.

Historisk mening som «gjenkomst fra fremtiden»

Slik psykoanalysen tyr til behandlingen, den gradvise utnøstingen av symptomets betydning, kan kulturens symptom også kun konseptualiseres i ettertid. Det psykoanalytiske individuelle symptomet som henvender seg til den Andre og krever dens gehør, er lik som arbeidskraften som stiller til skue den åpenbare skjevhet i forhold til hva ideologiens symbolikk lover oss. Det er derfor kapitalismen stendig tvinges til å reformulere seg for å skjule sitt symptom, mernytelsens logikk, under paroler som koblingen frihet med likhet. Avdekkingen av symptomets mening kan kun skje diakront (gjennom historien) da symptomets mening synkront forholder seg til det symbolske som negativitet, eller ikke-mening. Det er således Žižek hevder at dets mening «gjenkommer fra fremtiden», slik fremtiden (i etterpåklokskapens Historie) redefinerer symptomet, og tillegger det dets spesifikke *historiske* mening:

Symptomer er meningsløse spor hvis betydning ikke kan oppdages, ikke graves frem fra fortidens skjulte dyp, men bare konstrueres retroaktivt gjennom den måten analysen frambringer sannhet på, en symbolsk ramme som gir symptomene deres plass og betydning. Så snart vi trer inn i den symbolske orden er fortiden stadig nærværende i form av en historisk tradisjon, og disse sporenes betydning er ikke gitt;

de forandres kontinuerlig med forandringen av signifikantens nettverk. Hver historiske omveltning, hver oppkomst av en ny mestersignifikant [les: ideologi], forandrer retroaktivt all tradisjon gjennom den måten analysen frembringer en ny sannhet på, noe som gjør det mulig å lese tradisjonen på en ny måte. (Žižek 2001:64)

Det er som Kinas første statsminister Zhou Enlai visstnok skal ha svart, da han ble spurt om den franske revolusjonen – kanskje det moderne Europas mest betydningsfulle hendelse – sin påvirkning på Vestens kultur: «It's too soon to tell...». Som del av historien, tar historikeren selv del i en effekt som stadig vil kunne redefinere eller forandre sin årsak, i henhold til hennes egen symbolske ordning. Her viser den provisoriske historieskrivningen sin karakter: i den kontinuerlige skapelsen av en helhet inntar delen sin mening, etter hvert som fremtiden (altså nåtiden) forandrer seg. Eller formulert i henhold til en lingvistisk helhet: språket skaper meningssammenhenger som defineres ut fra den skrevne historien selv, i et diakront rom mellom nåtid og fortid. Og motsatt: det som ikke lar seg representere i nåtiden, tar heller ikke plass i Historien. Det er derfor Marx kan teoretisere så elegant over overgangen fra føydalisme til kapitalisme, mens overgangen til kommunismen «lar vente på seg». Symptomet, som slår ut i den interne spenningen mellom produksjonsforhold og produktivkrefter, lar seg symbolisere for ettertiden via Marx. Men idet revolusjonismen innlemmes i symptomets dialektikk blir det effektivt til et symbol, en del av ideologien. Det kommunistiske samfunn på sin side, blir et utopisk eller subliment umulig objekt: den rest «som legemliggjør en fundamental, konstitutiv mangel» (Žižek, 2001, 63). Altså objektet som stendig forblir noe bortenfor, noe mer, noe bedre (Lacans *imaginære* «objet petit a»).

Historiens struktur. Dialektikk og antagonisme

Žižek ser slik, som Hegel, Historien vesentlig som *resultat* – dette er helheten. Helheten konstitueres bakover i tid, og samtidens symptom kan slik kun anta mening fra et fremtidens ståsted. En kan med andre ord aldri forstå sin egen tid som en meningsfull helhet, men en tvinges likevel til å gjøre det. I denne forståelsens akt lukkes alltid noe utenfor – det fins alltid en negativitet som produserer nye symptomer.

Žižek supplerer oss selvsagt med sine karakteristiske illustreringer. Eksempelet med Cæsars maktovertakelse av den romerske republikk var først formulert av Hegel, og Žižek kompletterer det med det lacanianske symbolske. Som enkeltstående hendelse var maktovertakelsen en absurditet – et personlig maktanspråk som ikke lot seg sym-

Nytelsen er slik en drivkraft for Historien, og samtidig det som vil rette Historien mot et mål, som alltid vil være en illusjon.

bolisere innenfor den sosiale ordningen, som strukturert av den republikanske styreformens ideologi. Slik ble Cæsar også myrdet av Brutus og hans medsammensvorne. Men som symptom viste maktovertakelsen til en symbolsk brist – den var et svar på en ideologisk ordning som var i ferd med å underminere sin egen gyldighet. Ved mordets akt oppstår den symbolske skyld og respekt, som gjentakelsen av det symbolskes form: mordet på urfaderen hos Freud, og den skyld og respekt dette medførte. Og slik opphøydes

monarkiet som den nye symbolske orden, som hedringen av farsnavnet, slik keisertitelen «cæsar» refererer til den historiske personen Cæsar. Den historiske meningen ved Cæsars maktovertakelse kan slik kun symboliseres fra fremtiden, og statuerer slik det symbolskes form.

Eksempelet skisserer Žižeks historiestruktur: «Dialektikken mellom å passere seg selv på vei mot fremtiden og samtidig retroaktivt modifisere det forgangne» (Žižek 2001:78). Meningen i historiens deler oppstår retroaktivt, og meningsinnholdet er stendig i bevegelse. Samtidig har denne dialektikken, fortsetter Žižek, sin grense – nemlig symptomets reelle dimensjon. For hvorfor holder symptomets form stendig frem, hvorfor normaliseres det aldri? La oss avslutningsvis kort skissere det mystiske *reelle* og det *imaginære* objekt *a*, ut fra hvordan de forholder seg til det symbolske hos Žižek, for å kaste lys over dette problemet. Veldig generalisert kan en si at det reelle har å gjøre med hva som forutgår det symbolske, og unndrar seg symbolisering, mens det imaginære har å gjøre med det symbolskes overskudd og begjærets fiktive billedgjøring.⁶

Svaret som Lacan skal utvikle i forhold til symptomets problem er nytelsen – i seg meningsløs og bortenfor det symbolske. Den reelle dimensjonen ved symptomet refererer til det som står utenfor og *ikke lar seg representere*: det fortrenge driftilivets domene. Men det reelle er da ikke driftene per se; driftene lar seg jo veldig lett symbolisere. Snarere er det hvordan subjektet er mottakelig for hva som forutgår det symbolske og hvordan det er rettet mot dets overskudd. Farsmordet er reelt, om enn myten er symbolsk. Ikke fordi hendelsen har tatt sted i historien, men fordi den forutsettes for å gi mening til den psykologiske strukturen som er underlagt det symbolske. Farsmordets struktur er slik det essensielle, og myten en metafor på det usymboliserbare, som forblir det reelles harde kjerne.

Symptomet er slik den (inkarnert og invertert) forbudte nytelsen av det som ligger bak og den umulige nytelsen av det som ligger bortenfor – det som er mer og vakrere og bedre. Da begjærsobjektet aldri helt tilfredsstillter hva en ønsker seg av det (om det har skjeve øyenbryn, for stort hode, etc.), finnes det alltid et subliment *imaginært* objekt *a* for våre forestillinger. En plass hvor alle andre objekter kommer og går, men egentlig aldri kommer «forbi døren»⁷ – en mernytelsens plass.

Det er med andre ord derfor virkeligheten bak den symbolske orden *The Matrix* er umulig. Eller som Žižek så treffende deklamerer på sin karakteristiske gebrokkne engelsk i den eiendommelige dokumentaren *The perverts guide to the cinema*: «I want – a third – pill». Det reelle i *The Matrix* er måten begjæret er strukturert på henimot den imaginære dypere virkelighet.

Det reelle og det imaginære er slik uløselig knyttet til det symbolske. De er der det symbolske brister, i symptomets eller fantasiens form, samtidig som at de avgrenser og slik konstituerer det symbolske som symbolsk. Nytelsen er slik en drivkraft for Historien, og samtidig det som vil rette Historien mot et mål, som alltid vil være en illusjon. *Historiens struktur* vil da, symptomets dialektikk til tross, slik Žižek leser Marx med Lacan og Hegel som bakteppe, *måtte forløpe i evige antagonismer som avløser hverandre*.

Konklusjoner: Žižek og idéhistorien

Som idéhistoriker lever en gjerne fattig hvis en opererer slavisk med kun én forklaringsmodell for historisk mening. Žižeks modell referer til alle de kategorier som ble nevnt i første del. (1) Det foreligger en struktur mellom det symbolske og det reelle, som produserer meninger og ikke-meninger. En kan si at Historien beveger seg i evig avløsende antagonismer (2) Begrepet om symptomet fungerer som et analytisk verktøy som medierer mellom historisk betinget mening og ikke-mening og forholdet til den symbolske helhet. (3) Farsnavnet kan ses som det første ordet, den første signifikant, som underlegger seg subjektets tenkning. Det symbolske virker gjennom språket både som det som bærer mening og stenger ute. Slik fungerer språket både synkront i samtiden, og diakront i Historien. (4) Følgelig, da det symbolske strukturerer menneskets tenkning og kunnskap, tas historiske mening opp på det symbolskes vilkår. Det vil si, hvis vi følger Žižek, at meningen strengt tatt alltid vil konstitueres av historikerens samtid. Og det som ikke lar seg representere innenfor denne samtid forblir uten mening. Historien som helhet er med andre ord alltid en provisorisk historie.

Žižeks progressive bidrag til idéhistorien går like-

vel forbi disse modellene: det ligger i hvordan forholdet del-helhet *inverteres*. Delen, symptomet, får mening nettopp *i kraft av* å stå utenfor, og kan ikke uten videre leses som en helhetens meningsfulle del. Symptomet er slik en Historiens varsellampe, og et metodisk anvendbart begrep som frilegger både ulike historiske meningsdimensjoner og ideologisk eller symbolsk produksjon. Det har både en historisk og en ahistorisk dimensjon: Som historisk kan dets spesifikke synkrone ikke-mening kun være en historisk betinget diakron mening. Som ahistorisk beveger symptomet Historien, det gjennomsyrrer Historien og det representerer en metakommentar til Historien selv – Historiens umulighet, men også Historiens stendige reproduksjon.

Hva er vår tids symptom, kan det være verdt å spørre seg. Hva er vårt åpne, ikke-symboliserbare, sår? Til syvende og sist er idéhistorien også et spørsmål om å forstå sin egen historiske betingethet. Hva er det som står utenfor vår tids symbolikk, hvordan kan en anskueliggjøre plassen for den undertrykte eller undertryktes mening, og hvordan kan vi stille oss oppriktig i forhold til vår kulturs umulighet eller muligheter? For Žižek kan svaret kun komme fra fremtiden. Men tar vi ham på alvor er psyko- og ideologianalysen fortsatt ikke uttømte intellektuelle kilder til selv-innsikt som et historisk betinget samfunn.

NOTER

¹Jeg skal i det følgende bruke *Historien* når det er snakk om å understreke historien som abstrakt begrep eller som begrepsliggjøringen av en antatt «vår historie», og *historien* når det er snakk om Historiens materie og den partikulære historieskrivningen.

²Biblioteket som i Jorge Luis Borges' novelle rommer bøkene med alle tenkelige kombinasjoner av alfabetets tegn.

³Altså en teoretisk abstraksjon av en viss kvalitet, for slik å kunne sammenligne teoriens karakteristiske trekk.

⁴Av historietenkere som vektlegger språkbruken og det synkrone kan nevnes Quentin Skinner; for språket og det diakrone, eksempelvis Hayden White og Arthur Danto.

⁵Les: *Sujée* – den som er underkastet («subjected to») det symbolske, hvordan det symbolske gir subjektet formen for hvorledes det skal tenke.

⁶Det reelle, det imaginære og det symbolske er Lacans tre grunnbegreper. De kan skisseres som felt, strukturer, som griper over mennesket, og definerer forholdet mellom mennesket og dets opplevde virkelighet. Som det symbolske er det reelle og imaginære komplekse og magesfetterte begreper. En skissering blir her nødvendigvis knapp og perspektivbestemt, men likevel nødvendig for å belyse det symbolskes mekanismer.

⁷Som i Žižeks tolkning av den gamle mannen som aldri kommer forbi Lovens dør i Kafkas *Prosesen*.

LITTERATUR

Žižek, S., 2001, *Ideologiens sublim objekt* (overs. Kirsten Kalleberg), Spartacus, Oslo.